

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ АБО ПОШИРЕННЯ ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ

ПЛУКАР Володимир Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент,
юридичний факультет Європейського університету

КЛЕБАНЮК Вікторія Орестівна - студент магістратури юридичний
факультет Європейського університету

МИХАЙЛИШИН Наталія Василівна - студент магістратури, юридичний
факультет Європейського університету

DOI 10.32782/NP.2022.3.12

У статті досліджено об'єктивну та суб'єктивну сторони складу злочину, передбаченого ст. 255-1 Кримінального кодексу України. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі недослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання — суперечливими чи надзагальними. Завдяки відповідному вивченню частину досі не висвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних — наведено додаткові аргументи.

У статті аналізуються актуальні проблеми, пов'язані з криміналізацією встановлення або поширення злочинного впливу у ст. 255-1 Кримінального кодексу України. Досліджено доцільність криміналізації злочинного впливу, розкрито його поняття, ознаки та концептуальні вади, визначено суспільну небезпеку злочину, передбаченого в ст. 255-1 Кримінального кодексу України, висвітлено питання про об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта та кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки цього злочину.

Визнано, що поняття злочинного впливу введено до вітчизняного кримінального законодавства, має серйозні недоліки, а тому є вкрай невдалим та практично не застосовним. Не тільки поняття злочинного впливу, викладене в примітці до ст. 255 КК України, але й склад злочину, передбачений ст. 255-1 КК України (умисне встановлення або поширення злочинного впливу у суспільстві), є такими, що потребують суттєвого доопрацювання з боку законодавця.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, організована злочинність, злочинний вплив, «злодій у законі», злочинна діяльність.

Постановка проблеми

На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 27 червня 2020 р. до КК України були внесені зміни в частині кримінально-правової заборони встановлення або поширення злочинного впливу [1]. У Пояснювальній записці до проекту цього Закону вказувалось, що організована злочинність, а також особи, які здійснюють її організацію та керівництво – «злочинці в законі», формують в Україні типове для держав колишнього СРСР злочинне середовище, яке характеризується наявністю жорсткого кодексу поведінки, сталих кримінальних традицій, високим рівнем організованості, ієрархічності, закритості й конспіративності. А тому забезпечення політичної та економічної стабільності в Україні вимагає суттєвих змін у правоохоронній політиці держави щодо боротьби з організованою злочинністю, яка стала однією із суттєвих загроз охоронюваним державою правам та інтересам громадян, сталому розвитку суспільства, а також національній і публічній безпеці України [2]. Втім такі нововведення науковцями були сприйняті неоднозначно та отримали як схвалення, так і гостру критику. Так, на думку А.А. Воз-

нюк криміналізація злочинного впливу – це створення нової «філософії» протидії кримінальним авторитетам із злочинського середовища. Особливість цього інструменту в тому, що він стосується діянь, пов'язаних не з певним злочином, а з кримінально протиправною діяльністю і таким чином усуває низку прогалин у підставах притягнення до кримінальної відповідальності найбільш небезпечних представників організованої злочинності. З огляду на це криміналізація злочинного впливу надає можливість притягнути до відповідальності кримінального авторитета за сприяння та координацію злочинної діяльності, особливо у тих випадках, коли неможливо довести співучасть такого суб'єкта в індивідуальних злочинах [3, с.25]. Натомість А.О.Нікітін вважає, що нова ст. 255-1 КК України містить цілу низку суттєвих прорахунків, які унеможливають її застосування [4, с.54].

Стан теоретичного дослідження

Кримінально-правовій протидії організованій злочинності присвячені праці М.П.Водька, А.А. Вознюка, М.І. Бажанова, Ф.Г. Бурчака, О.В. Головкина, Л.М. Демидової, О.О. Дудорова, Г.П. Жаровської, О.О.Кваші, М.Й. Коржанського, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, О.О. Подобного, В.В. Українця, М.І. Хавронюка, Н.М. Ярмиш та ін. Що стосується питань кримінальної відповідальності за встановлення або поширення злочинного впливу, то доводиться констатувати про неналежну розробку цієї проблематики. Такий стан речей передусім пов'язаний з тим, що відповідна кримінально-правова норма (ст.255-1) була введена в КК України відносно недавно. А тому необхідно здійснити кримінально-правову характеристику встановлення або поширення злочинного впливу. Першочергового розгляду потребують також питання щодо визначення понять «злочинний вплив», «статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу», «злочин у законі».

Виклад основних положень

Аналізуючи питання кримінальної відповідальності за встановлення або поширення злочинного впливу в Україні, насамперед, потрібно окреслити безпосередній об'єкт аналізованого складу злочину. Під ним розуміють суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України і яким заподіюється шкода, що містить ознаки конкретного складу кримінального правопорушення [5, с. 111]. Для з'ясування змісту такого об'єкта слід розглянути зміст та структуру суспільних відносин (носії відносин; предмет, із приводу якого існують відносини; соціальний зв'язок), які охороняються нормою, що піддана аналізу. Очевидно, що предметом охоронюваних ст.255-1 КК України суспільних відносин є безпека суспільства, а відтак стан захищеності від злочинного впливу. Учасником розглядуваних суспільних відносин, з одного боку, виступають особи, які встановлюють або поширюють злочинний вплив, формуючи відповідне злочинне середовище, яке характеризується високим рівнем організованості та сталими кримінальними традиціями. Натомість, з іншого – суспільство, яке потерпає від такого впливу.

Зрештою, третім елементом структури суспільних відносин є соціальний зв'язок (взаємозв'язок суб'єктів цих відносин, який має об'єктивний прояв [6, с.147]) та виражається в забезпеченні політичної та економічної стабільності, охорони прав та законних інтересів громадян. Якщо ж порушується порядок здійснення такої діяльності (організація та керівництво організованою злочинністю, наявність так званого злочинного кодексу поведінки), то це призводить до розриву соціального зв'язку і заподіюється шкода правам та інтересам громадян, а відтак і суспільству, яке потерпає від злочинного впливу, який полягає в підтриманні кримінальних протиправних традицій. Таким чином, безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст.255-1 КК України є суспільні відносини, які покликані убезпечити суспільство від злочинного впливу, що поля-

гає в організації та координації злочинної діяльності.

У подальшому необхідно зупинитись на розгляді об'єктивної сторони складу аналізованого злочину. Відповідно до примітки 1 ст.255 КК України під злочинним впливом слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. Законодавче визначення поняття злочинного впливу викликає чимало питань, оскільки у ньому вжиті доволі абстрактні формулювання, такі як «будь-які дії особи», «авторитет», «інші особисті якості чи можливості», «інший вплив». З огляду на це використання такого роду конструкцій ускладнюють розуміння досліджуваного поняття, що є небезпечно для правозастосування. На цю проблему також звертали увагу в кримінально-правовій літературі. Зокрема, А.О. Нікітін пише, що визначення злочинного впливу є настільки широким, що фактично це поняття охоплює будь-які дії [7, с.169]. Схожу позицію займає О.І. Міневич, вказуючи, що якщо законодавець визнає злочинними дії невизначеного характеру й змісту, то, по суті, потенційно кримінальною можна вважати будь-яку поведінку чи життєву позицію людини [8, с.124]. За твердженням К.В. Юртаєва та Р.Р. Романів, суттєвим недоліком кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, є невдала спроба надати визначення поняття злочинного впливу. На їх думку, згідно з буквальною тлумаченням положення КК України самі дії можуть бути й не суспільно небезпечними, що повністю підриває вимогу до визначеності кримінально-правових норм і, фактично, призводить до об'єктивного звинувачення [9, с. 226–227].

З об'єктивного боку, аналізований злочин може вчинятися в таких формах:

1) встановлення в суспільстві злочинного впливу, що полягає в його створенні, утвердженні;

2) поширення в суспільстві злочинного впливу, що полягає в його розповсюдженні, доведенні до відома інших осіб.

Втім у юридичній літературі звертається увага на те, що діяння «встановлення» та «поширення» потребують уточнення та роз'яснення, оскільки не зрозуміло, скільки особі необхідно вчинити дій і якими вони мають бути, щоб злочинний вплив був встановлений або поширений у суспільстві, та яким чином це встановлення або поширення можна об'єктивно визначити [4, с.52]. Така позиція є цілком слушною, оскільки потрібно встановити тривалість існування відповідного злочинного впливу.

У розглядуваній кримінально-правовій нормі зазначено, що відповідальність за умисне встановлення або поширення злочинного впливу настає за відсутності ознак, зазначених у ч.5 ст.255 КК України. У кримінально-правовій літературі з цього приводу зауважують, що в цьому випадку мова йде про те, що особа, яка умисно встановлює або поширює злочинний вплив, не створювала злочинної організації, не керувала нею чи її структурними частинами, злочинною спільнотою [10, с. 44-45]. Як приклад слід навести вирок Галицького районного суду м. Львова. Є., перебуваючи з 02.07.2018 в ДУ «Львівська установа виконання покарань №19», маючи попередньо здобутий у місцях попереднього ув'язнення та місцях позбавлення волі авторитет як особи, яка веде «правильний» для «зłodійських» традицій спосіб життя, у не встановлений досудовим розслідуванням час, але не раніше 02.07.2018 перейняв на себе неформальну владу на посту №6 ДУ «Львівська установа виконання покарань №19», тобто так званого «наглядача за постом».

Є. перебував у статусі «наглядача за постом» з метою матеріального забезпечення та координації злочинної діяльності на території вказаного посту цієї установи, накопичення та утримання грошових коштів, майна чи інших активів (доходів

від них), подальшого розподілу коштів та майна серед ув'язнених, у тому числі доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснення сфер злочинного впливу. Встановивши та поширивши свій злочинний вплив серед осіб, які утримувалися в ДУ «Львівська установа виконання покарань №19», виконував наступні функції:

- прийняв на себе всю повноту неформальної влади на території поста №6 установи;

- розробив загальновизначені правила поведінки у відповідності до «Злодійських законів» та забезпечував дотримання їх засудженими;

- забезпечував неухильний контроль за виконанням визначених ним правил та обов'язків засудженими;

- забезпечував постачання на територію установи мобільних телефонів, які розподіляв серед засуджених, які вели правильний у його розумінні за злодійськими традиціями спосіб життя;

- вирішував спори, які виникали між засудженими з точки зору неписаних кримінальних «законів», «за поняттям», виступаючи в таких випадках у ролі «мирового судді» та визначав обґрунтованість претензій, а також ухвалював рішення про необхідність покарання винуватця та яким воно буде;

- брав участь у перевірці засуджених, які прибували та утримувалися на карантині, доводив до них вимоги утримання та визначав, до якої касти буде належати засуджений.

У результаті вказаних дій, Є., завдяки авторитету, іншим особистим якостям та можливостям, сприяв, спонукав, координував та здійснював вплив на злочинну діяльність утримуваних у камерах осіб, організовував та безпосередньо здійснював розподіл коштів, майна та інших активів, спрямованих на забезпечення такої діяльності, тобто умисно поширив злочинний вплив на території ДУ «Львівська установа виконання покарань №19» за адресою: м. Львів, вул. Городоцька, 20 [11].

У подальшому необхідно зупинитись на аналізі суб'єкта складу злочину, передбаченого ст.255-1 КК України. Відповід-

но до ч.1 ст.18 КК України суб'єктом злочину відповідно до КК України є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Поряд із обов'язковими ознаками суб'єкта складу кримінального правопорушення прийнято виокремлювати ще й додаткові, наявність яких дає змогу охарактеризувати його як спеціального [12, с.256]. З аналізу ч.1 ст.255-1 КК України не можна зробити однозначного висновку з приводу того, чи суб'єкт розглядуваного злочину є загальний чи спеціальний. Втім очевидно, що встановлювати, чи поширювати в суспільстві злочинний вплив може не кожна особа. Це безпосередньо впливає зі змісту самого визначення поняття «злочинний вплив». А тому така особа повинна мати авторитет серед злочинного середовища та інші особисті якості чи можливості, щоб сприяли їй у координації або здійсненні такого впливу. У Зауваженнях Головного юридичного управління від 16 березня 2020 р. зазначено, що введення у законодавчий обіг поняття «особа, яка здійснює злочинний вплив, або є особою, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі, у статусі «злодія в законі», не тільки свідчить про фактичну легітимізацію злочинного жаргону, а й містить оціночне судження – «завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям», яке можна тлумачити дуже широко. Подібна правова невизначеність не тільки не сприятиме ефективності протидії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю, а й ускладнить доказування вчинення злочину злочинною спільнотою і створить підґрунтя для зловживань. Окрім того, звертається увага на те, що спроба легітимізувати в КК України жаргонні поняття тюремної субкультури видається безпідставною. По-перше, такий статус «злодій у законі» може бути змінено на інший. По-друге, визнання в такий спосіб на державному рівні може призводити до його популяризації. А тому в зауваженнях Головного юридичного управління зазначено, що такий законопроект руйнує усталену

термінологічну визначеність вітчизняного кримінального права [13]. З такою позицією важко не погодитись, оскільки поняття «злодій у законі» не регламентується жодним нормативно-правовим актом, а така особа має неформальний статус.

Зрештою, останнім елементом будь-якого складу кримінального правопорушення є суб'єктивна сторона, яка трактується як його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків [14, с. 148]. Основною її ознакою виступає вина (ст.23 КК України). У теорії кримінального права вказується, що в окремих випадках форма вини конкретного складу кримінального правопорушення може встановлюватися завдяки викладу конкретної диспозиції статті в тексті КК України та вживаної в ній термінології [15, с.151]. Немає сумніву в тому, що аналізоване посягання може вчинятися лише з умисною формою вини з наступних міркувань: у диспозиції статті безпосередньо міститься вказівка на термін «умисне»; законодавчий спосіб описання суспільно небезпечного діяння засвідчує про можливість його вчинення з умисною формою вини; злочин, передбачений ст.255-1 КК України, описаний як такий, що містить формальний склад. А тому така особа усвідомлює, що сприяє діяльності злочинній організації та координує її, здійснюючи розподіл активів на її забезпечення.

Висновки

Таким чином, теперішнє формулювання складу злочину, передбаченого ст.255-1 КК України, є далеким від досконалості, оскільки породжує чимало проблем, які виникатимуть у ході правозастосування. З огляду на це, теорія та практика застосування аналізованої норми не позбавлена суперечностей у з'ясуванні об'єктивних та суб'єктивних ознак відповідного складу злочину, що вимагає прийняття необхідних змін у цій частині.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 27 червня 2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#n22> (дата звернення: 9.10. 2022 р.)

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67506 (дата звернення: 9.10. 2022 р.)

3. Вознюк А.А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. Вісник пенітенціарної асоціації України. №3 (17). 2021. С.21-39

4. Нікітін А.О. Щодо визначення поняття «злочинний вплив» у Кримінальному кодексі України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2020. Том 6. С.46-56

5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. –2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

6. Строган А.Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності: навч. посіб. / Анна Юріївна Строган. – К.: Атіка, 2007. 424 с.

7. Нікітін А. О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2020.- № 2. С. 167–170.

8. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.

9. Юртаєва К. В., Романів Р. Р. Компаративно-критичний аналіз положень КК України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. Вісник Асоціації кримінального права України. 2020. № 2. С. 220–232.

10. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою

(статті 255, 2551, 2552, 2553, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. 130 с.

11. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 31 травня 2022 р. Справа 461/2581/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539968> (дата звернення: 8.10. 2022 р.)

12. Українське кримінальне право. Загальна частина [Текст] : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

13. Зауваження Головного юридичного управління від 16 березня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10 (дата звернення: 11.10.2022 р.)

14. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. – 5-те вид., переробл. та допов. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2009. 408 с.

15. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика. Навчальний посібник. – К.: «Юрисконсульт», 2006. 342 с.

SUMMARY

The article explores the objective and subjective side of the crime under Art. 255-1 of the Criminal Code of Ukraine. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

The article analyzes current issues related to the criminalization of establishment or spread of criminal influence within Art. 255-1 of the Criminal Code of Ukraine. Expediency of criminalization of criminal influence is analyzed; its concept, elements and conceptual defects are revealed, social harmfulness of the crime provided in Art. 255-1 of the Criminal code of Ukraine, questions of object, objective side, subject and qualifying and especially qualifying elements of this crime are covered. Significant shortcomings that hinder effective application of Art. 255-1 of the Criminal Code of Ukraine in practice have been identified, proposals for their elimination have been provided. Recommendations on the qualification of establishing or spreading criminal influence have been formulated.

The term of criminal influence introduced to the Ukrainian criminal legislation has serious gaps, so that it is extremely poor and practically inapplicable. Moreover, not only this term defined in the note to Art. 255 of the CC of Ukraine, but also corpus delicti provided for in Art. 255-1 of the CC of Ukraine (intentional establishment or dissemination of the criminal influence in society) should be substantially revised. The usage of general formulations and abstract concepts in the disposition of Art. 255-1 of the CC of Ukraine, as well as non-exhaustive lists of objective and subjective elements in the definition of the term of criminal influence violates the principle of legal certainty as a part of a broader rule of law principle.

Keywords: criminal liability, organized crime, criminal organization, criminal influence; «thief in law», criminal activity.